
Észrevételek a *magister officiorum* és a *praefectus praetorio* hatásköri összehatásaihoz a 4-5. századi források tükrében

Bajáky András Olivér*

Jelen tanulmányban a *magister officiorum* és a *praefectus praetorio* hatásköreinek vizsgálatán túl két kérdést tárgyalok. Elsőként a postaszolgálat felügyelőit (*curiosi*) érintő jogsértési ügyek elbírálásának problémájára kívánok rávilágítani. A második probléma a fegyvergyárak (*fabricae*) feletti felügyelet, az üzemekben dolgozó munkások (*fabricenses*) és a fegyverszállítást elősegítő területi tisztségviselők (tartományi helytartók, hivatali segédek, számviteli ügyintézők) jogsértési ügyeiben való ítélkezés kapcsán merül fel.

Kulcsszavak: késő római igazgatás, *magister officiorum*, *praefectus praetorio*, *curiosi*, *fabricae*

Comments on the conflicts of authority between the *magister officiorum* and the *praefectus praetorio* in light of 4th-5th century sources

In this study, in addition to examining the powers of the *magister officiorum* and the *praefectus praetorio*, I discuss two issues. First, I would like to highlight the problem of adjudicating cases of legal violations involving postal service supervisors (*curiosi*). The second problem is the supervision of armouries (*fabricae*), the workers employed in the factories (*fabricenses*) and the regional officials facilitating the transport of weapons (provincial governors, administrative assistants, accounting clerks) in cases of legal violations.

Keywords: late Roman administration, *magister officiorum*, *praefectus praetorio*, *curiosi*, *fabricae*

<https://doi.org/10.32980/MJSz.2026.1.99>

Bevezető gondolatok

A *praefectus praetorio* tekinthető a legfontosabb császári főhivatalnoki tisztségnek a principátus időszakában. A tisztség létrehozása az első *princeps*, Augustus nevéhez köthető, aki Kr. e. 2 körül állította fel a hivatalt, amely a *procuratori* életpálya és a lovagrendi karrier csúcsának számított.¹ Az újonnan felállított tisztséget párhuzamosan két személy töltötte be, akik hivatalnoktársként

* PhD hallgató, Nemzeti Közszerzői Egyetem – Közigazgatás-tudományi Doktori Iskola.

¹ Stephen Mitchell: *A History of the Later Roman Empire AD 284-641*. Wiley Blackwell, 2014, 187. o.

látták el és osztották meg feladataikat.² A *praefectus praetorio* volt a császári testőrgárda (*praetorianusok*) és az Itáliában állomásozó katonai erők parancsnoka.³ A *praefectus praetorio princeps*hez való szoros bizalmi viszonyát támasztja alá, hogy a császári tisztségviselő kinevezése és visszahívása egyaránt az uralkodó belátásán múlt. A bizalmi viszony feltételezi továbbá azt is, hogy számos esetben a *praefectus praetorio* tisztségét betöltő egyének megbízatása az adott *princeps* uralkodásának idejéig tartott legjobb esetben.⁴ Lefebvre szerint a 2. századra ez a helyzet megváltozott, ekkor ugyanis a császárhoz és a római államszervezethez lojális *praefectus praetoriorok* jutalom gyanánt akár húsz évnél is tovább tölthették be a tisztséget.⁵ Ennek megfelelően levonható a következtetés, hogy a *praefectus praetorio* nem csak igazgatási, hanem egyben politikai szerepnek is számított a birodalom irányításának kontextusában. A császári tisztségviselő elsődlegesen katonai jogkörökkel rendelkezett. E feladatkörében a *praefectus praetorio* nem egy esetben egész birodalomrészek védelmét látta el a 3. század második felében, a birodalmat érő sorozatos külső támadások miatt. A politikai szerepvállalásuk azért tekinthető esszenciálisnak, mert a Severus császárok uralkodásának egyik meghatározó jellemzője volt, hogy a birodalom kormányzását a *senatus* figyelmen kívül hagyásával végezték. A dinasztia uralkodói így nagymértékben támaszkodtak a katonai erők parancsnokának számító *praefectus praetoriora*, aki a császári tanács (*consilium principis*) első embere is volt egyben.⁶ A politikai befolyást megalapozta az a jelenség is, hogy a császári főhivatalnok több esetben is rokonsági kapcsolatban is állt a *princeps* személyével.⁷ A 3. századtól kezdve fokozatosan jogászai jellegű feladatokat is elláttak, innentől fogva általában az egyik *praefectus praetorio* foglalkozott a katonai ügyekkel, hivatalnoktársa pedig jogi tevékenységet végzett. Jogi hatáskörei közé tartozott a Róma városának 100 mérföldes körzetén túli büntető jogszolgáltatás gyakorlása. A 3. századtól kezdve a császár helyett bíróként járt el utolsó fokon büntető fellebbezési ügyekben, polgári ügyekben a provinciai helytartók ítéletei elleni fellebbezéseket is elbírált.⁸ A Severus császárok idején a jogi felkészültség egyre fontosabbá vált a tisztség betöltésénél, ennek megfelelően számos híres római jogtudós (Papinianus, Ulpianus, Paulus,⁹ Hermogenianus¹⁰) viselte a hivatalt. A jogi felkészültség mértékétől függően a *praefectus praetorio* munkáját szakértő jogászokból és jogtudósokból álló *consilium* segítette, a

² Peter Herz: *Die römische Kaiserzeit (30 v. Chr. – 284 n.Chr.)*. In: Hans-Joachim Gehrke – Helmuth Schneider: *Geschichte der Antike. Ein Studienbuch*. Berlin, J. B. Metzler Verlag, 2019, 416. o.

³ Theodor Mommsen: *Das Römische Militärwesen seit Diocletian*. Hermes Bd. 24., H. 2., Franz Steiner Verlag, 1889, 260. o.

⁴ Pókecz Kovács Attila: *A principátus közjoga*. Budapest-Pécs, Dialóg Campus Kiadó, 2016, 94-95. o.

⁵ Sabine Lefebvre: *L'Administration de L'Empire romain d'Auguste à Dioclétien*. Paris, Armand Colin, 2011, 62-63. o.

⁶ Jakab Éva – Pókecz Kovács Attila: *Egyetemes Államtörténet I.* Budapest, Dialóg Campus Kiadó, 2019, 63. o.

⁷ Pókecz Kovács: *A principátus közjoga* 96. o.

⁸ Benedek Ferenc – Pókecz Kovács Attila: *Római magánjog*. Budapest, Ludovika Egyetemi Kiadó, 2024, 41. o., Földi András – Hamza Gábor: *A római jog története és intézményei*. Budapest, Novissima Kiadó, 2023, 48. o., Molnár Imre – Jakab Éva: *Római jog*. Szeged, Leges Bt., Diligens Bt., 2015, 39-40. o.

⁹ Földi – Hamza: i.m. 91. o.

¹⁰ Mitchell: i.m. 64. o.

köztársaság-korabeli *praetor* hivatalához hasonlóan.¹¹ A római jog fejlődése szempontjából elengedhetetlen e tisztviselők tevékenysége, ugyanis számos császári rendelet (*constitutio*) megszövegezésében vettek részt, amelyek a mai napig a római jog egyik legmeghatározóbb forrásai közé tartoznak. Szerepük kiemelkedő volt továbbá a császárhoz intézett jogi kérdésekre adott válaszok (*rescriptum*) szerkesztésében is.¹² A *praefectus praetorio* a birodalom pénzügyeit illetően is rendelkezett hatáskörökkel, így a 3. században egyre nagyobb mértékben kerültek felügyelete alá az állami pénzügyi ügyletek, valamint a vagyonekobbzási ügyek.¹³ A 4. század elején a *magister officiorum*, mint új császári főhivatalnoki tisztség jelent meg a központi adminisztrációban, ezzel párhuzamosan pedig jelentősen átalakították a *praefectus praetorio* hatásköreit.¹⁴ Idővel ez a tendencia hatásköri összeütközésekhez vezetett a két tisztségviselő között.

A két tisztviselő között mind a katonai mind a polgári igazgatás területén fellelhetőek hatásköri összeütközések. A *magister officiorum* és a *praefectus praetorio* polgári jogszolgáltató tevékenységével kapcsolatban az állami posta (*cursus publicus*) felügyelőit (*curiosi*) érintő jogi ügyekben való eljárást és az ezzel kapcsolatos hatásköri összeütközést kívánom elemezni.¹⁵ A késő Római Birodalom katonai igazgatása kapcsán kiemelkedő jelentőséggel bíró manufaktúrális fegyvergyárak (*fabricae*) működtetése és a fegyvergyári munkások (*fabricenses*) felett gyakorolt joghatóság kérdése tekinthető problémás területnek, ugyanis itt is tetten érhető a központi és a területi igazgatás kettős befolyása és a sokáig nem tisztázott jogi szabályozás.¹⁶ A *magister officiorum* és a *praefectus praetorio* közötti hatásköri összeütközések kapcsán a következő kérdések merülnek fel: Milyen okok állhattak a *magister officiorum* hivatali pozíció létrehozásának hátterében? Milyen módon hatott az új főhivatalnok római igazgatásban való megjelenése a *praefectus praetorio* jól bevált, évszázadokig fennálló jogköreire? Milyen funkciókat gyakorolt a *magister officiorum* a jogszolgáltatás terén? Milyen jogi hatásai voltak a két tisztségviselő közti hatásköri összeütközéseknek a birodalom polgári és katonai igazgatásában? Milyen területekre tudta kiterjeszteni jogszolgáltató hatáskörét a *magister officiorum* a 4-5. század során? Jelen tanulmány keretében a kutatásaim során alkalmazott jogtörténeti forráselemző módszer segítségével a korabeli latin nyelvű primer jogforrások közül a *Codex Theodosianus* és a *Codex Iustinianus* témához kapcsolódó egyes szöveghelyeit vizsgáltam.

¹¹ Ernst Stein: *Geschichte des spätrömischen Reiches. Vom römischen zum byzantinischen Staate (284-476 n. Chr.)*. Band 1, Wien, L. W. Seidel & Sohn, 1928, 56. o.

¹² Pókecz Kovács: *A principátus közzjoga*. 96. o.

¹³ Stein: *Geschichte des spätrömischen Reiches. Vom römischen zum byzantinischen Staate (284-476 n. Chr.)* 55. o.

¹⁴ Pókecz Kovács Attila: *A magister officiorum*. Scriptura, 2016/I. szám, 140. o.

(https://onszak.pte.hu/userfiles/cikk/114/scriptura16i_pokecz.pdf - Letöltés ideje: 2023.03.20.)

Roland Delmaire: *Les institutions du Bas-Empire romain de Constantin à Justinien. I. Les institutions civiles palatines*. Paris, CERF, 1995, 75-77. o.

¹⁵ Gianfranco Purpura: *I curiosi e la schola agentum in rebus*. Annali del Seminario Giuridico della Università di Palermo 1973/No. 34., 165-265. o.

(<https://sites.unipa.it/dipstdir/portale/ARTICOLI%20PURPURA/I%20curiosi%20e%20la%20schola%20agentum%20in%20rebus.pdf> - Letöltés ideje: 2024.02.13.)

¹⁶ Sárosi Pál: *Titkos ügynökök a császárkori Rómában*. Debreceni Szemle 10:4, 2002, 532. o.

1. A *magister officiorum* tisztségének kialakulása és a *praefectus praetorio* státuszát és jogköreit érintő reformok a dominátus idején

A *magister officiorum* tisztség feltételezhetően I. Constantinus császár uralkodása idején jelent meg az udvari adminisztrációban, a többségi irodalmi álláspont szerint 326 körül, ekkor zárult le a birodalom egyesítésének hosszú és polgárháborúk által tűzdelt véres folyamata.¹⁷ Jelenlegi ismereteink szerint a *magister officiorum* jogelődje a császári testőrgárda egyik vezető tisztségviselője lehetett (*tribunus et magister officiorum*).¹⁸ Ezzel egy időben került sor a *praefectus praetorio* státuszának és jogköreinek reformjára. A tisztséget betöltők számát négyre emelték. A *praefectus praetorio* innentől kezdve a területi igazgatásban kapott meghatározó szerepet, a négy *praefectus praetorio* a birodalom négy *praefectura* igazgatási egység élén állt,¹⁹ székhelyük ennek ellenére továbbra is a császári udvarban volt.²⁰ Bár a birodalom központi igazgatásából kiszorultak, a területi igazgatás tisztségviselőinek rangsorában ugyanakkor továbbra is előkelő helyet foglaltak el, rangban alattuk álltak ugyanis a *vicariusok* és a tartományi helytartók (*praeses provinciae*) is.²¹ A *praefectus praetorio* hatásköreinek átalakításával párhuzamosan több változtatás is érintette a császári testőrgárdát. A *praetorianusok* feloszlatása mellett létrejött a *scholae palatinae*, a császár és a császári udvar, valamint a császári palota védelmét ellátó új katonai egység.²² Korábban gyakorolt katonai jellegű hatáskörei (mint például az udvari testőrgárda irányítása) fokozatosan átkerültek a *magister officiorum*hoz. A *magister officiorum* a *praefectus praetorio* polgári jellegű feladatköreit is átvette, így a különböző vizsgálói feladatok, a címadományozás és az ehhez kapcsolódó ceremóniális feladatok, a késő római titkosügynöki szervezet (*schola agentum in rebus*) irányítása, a postaszolgálat (*cursus publicus*) feletti felügyelet, illetőleg a jogszolgáltató tevékenység kerültek idővel a hatáskörébe.²³ A területi igazgatás keretén belül a *praefectus praetorio* büntető- és polgári ügyekben járt el, ítéletei ellen nem lehetett fellebbezni, tekintve, hogy mindenkor a császár helyett járt el. A *praefectus* ítéleteinek utólagos megváltoztatása császári kegyelemmel volt lehetséges.²⁴ A *praefectus praetorio* államtanácsban betöltött szerepe is jelentősen visszaszorult. I. Constantinus reformjait követően már nem tartozott az állandó tanácsstagok közé (*comites consistoriani*). A *magister officiorum* és a három újonnan létrehozott állami főtisztviselő (*quaestor sacri palatii*, *comes sacrarum largitionum*,

¹⁷ Manfred Clauss: *Der magister officiorum in der Spätantike (4.–6. Jahrhundert). Das Amt und sein Einfluß auf die kaiserliche Politik.* München, C. H. Beck, 1980, 166. o.

¹⁸ Arthur Edward Romilly Boak: *The roman Magistri in the Civil and Military Service of the Empire.* Harvard Studies in Classical Philology. Cambridge, Harvard University Press, 1915/No. 26., 162. o.

¹⁹ Pókecz Kovács Attila: *Constantinus kormányzati és igazgatási reformjai (306-337).* In: Tóth J. Zoltán – Einvágy Benjámin Máté (szerk.): *60 Studia in honorem Szilvia Köbel.* Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem, Állam- és jogtudományi Kar, 2025, 145-150. o.

²⁰ Mitchell: i.m. 187-188. o.

²¹ Jakab – Pókecz Kovács: i.m. 68-69. o.

²² Alexander Demandt: *Die Spätantike. Römische Geschichte von Diocletian bis Justinian 284-565.* München, C. H. Beck, 2007, 279-280. o.

²³ John Bagnell Bury: *History of the later Roman Empire. From the death of Theodosius II. to the death of Justinian.* Volume I., New York, Dover Publications Inc., 1958, 29-31. o.

²⁴ Benedek – Pókecz Kovács: i.m. 50. o.

comes rerum privatarum), majd később a szent hálóterem felügyelőjének tekinthető *praepositus sacri cubiculi*²⁵ váltak a tanács állandó tagjaivá, a *praefectus praetorio* innentől kezdve meghívás alapján vehetett részt a testület ülésein.²⁶ Nem kizárható, hogy az újonnan felállított tisztségek háttérben meghúzódó hatalompolitikai cél éppen a korábban a *praefectus praetorio* által a császár személyére gyakorolt túlzó mértékű befolyás visszaszorítása volt.²⁷ Míg a principátus idején a *praefectus praetorio* tisztséget két személy töltötte be párhuzamos jelleggel és hivatalnoktársként, megosztva látták el feladataikat, addig a *magister officiorum* egy személyben rendelkezett külügyi, belügyi és katonai jellegű hatáskörökkel egyaránt.²⁸ A dominátus közjogi rendszerére jellemző központosító tendencia mellett hasonlóságként emelhető ki a császár isteni személye (*dominus et deus*) és a *magister officiorum* tiszteget betöltő egyén közti szoros bizalmi viszony. I. Constantinus császár célja vélhetően az lehetett az új tisztség kialakításával, hogy a *magister officiorum*ot a birodalom polgári igazgatásának központi és megkerülhetetlen szereplőjévé tegye.²⁹ A korábban a *praefectus praetorio*hoz tartozó pénzügyi feladatok újonnan létrehozott császári tisztviselekhöz kerültek át, így a *comes sacrarum largitionum* és a *comes rerum privatarum* váltak a késő római pénzügyi igazgatás meghatározó szereplőivé.³⁰ Mivel a *magister officiorum* és *praefectus praetorio* közti hatásköri összeütközések a birodalmi ügynökök és a birodalmi posta kapcsán merültek fel, ennek érzékeltetése céljából elengedhetetlennek tartom a két igazgatási szervezet felépítésének és működésének felvázolását.

2. A birodalmi ügynökök (*agentes in rebus*) szervezetének felépítése és működése a késő római korban

A dominátus, mint új közjogi rendszer kiépülésének szerves részét képezte a titkosügynökök testületének (*schola agentum in rebus*) újjászervezése, amely szintén Diocletianus császár nevéhez köthető. Az újjászervezett titkosügynökség felügyeletét kezdetben a *praefectus praetorio* látta el. Ebben a tekintetben változást hozott I. Constantinus császár, aki az ügynököket áthelyezte a *magister officiorum*

²⁵ Pókecz Kovács Attila: *A praepositus sacri cubiculi tisztsége a dominátus korában (4-5 sz.)*. In: Boóc Ádám – Pókecz Kovács Attila (szerk.): *Studia in honorem 65 Éva Jakab*. Budapest, Patrocinium Kiadó, 2023, 243-244. o.
(https://ajk.kre.hu/images/doc2024/pr/06/de_iuris_peritorum_meritis_jakav_eva_19.pdf - Letöltés ideje: 2024. 08.30.)

²⁶ Arnold Hugh Martin Jones: *The later Roman Empire 284-602. A social economic and administrative survey*. Volume I., Norman, University of Oklahoma Press, 1964, 333-341. o.

²⁷ Jens-Uwe Krause: *Die Spätantike (284 bis 565 n. Chr.)*. In: Hans-Joachim Gehrke – Helmuth Schneider: *Geschichte der Antike. Ein Studienbuch*. Berlin, J. B. Metzler, 2018, 449. o.
(<https://doi.org/10.1007/978-3-476-04761-8>)

²⁸ Stein: *Geschichte des spätrömischen Reiches. Vom römischen zum byzantinischen Staate (284-476 n. Chr.)* 53. o.

²⁹ Pókecz Kovács: *A magister officiorum* 140. o.

³⁰ Pókecz Kovács Attila: *Pénzügyi igazgatás a dominátus korában*. JURA 22:1, 2016, 111-112. o.
(<https://szakcikkadatbazis.hu/doc/1399566> - Letöltés ideje: 2024.08.30.)

fennhatósága alá.³¹ A *schola agentum in rebus* továbbra is ellátta azokat a katonai és rendészeti funkciókat, amelyeket jogelődje, a *frumentarii*, tehát felelősségi körébe tartozott a római császár és a római állam ellenségeinek felkutatása, letartóztatása, bebörtönzése és kivégzése. Érdemes bővebben szót ejteni az újdonságnak tekinthető polgári, hivatali és adminisztratív feladatokról. Míg a *frumentarii* korábban csak alkalmanként vett részt az adószedés folyamatában, addig az *agens*ek már folyamatos jelleggel végezték ezt a feladatot.³² Jelentős szerepük volt a császári kancelláriát alkotó ügyosztályok (*scriniák*) tevékenységének ellenőrzésében. E feladatkörükben a kancelláriai hivatalnokok munkavégzését és a hivatalvezetőket (*magistereket*) egyaránt felügyelték.³³ A 4. század közepétől kezdve a postaszolgálat (*cursus publicus*) működtetéséért is a birodalmi ügynökök feleltek. Az *agens*ek ellenőrizték a postát igénybe vevő személyek engedélyeit. Az ügynökök feladataik teljesítése során használhatták is a postát, így a birodalom különböző területei között szállították a császári parancsokat és leveleket.³⁴ Ezzel párhuzamosan információkat gyűjtöttek utazásaik során, az államra veszélyes politikai cselekményekről pedig folyamatosan jelentést tettek előljáróiknak. A *schola agentum in rebus* felelősségi körébe tartozott továbbá a tengeri forgalom kontrollálása. A helyi fegyvergyárak (*fabricae*), amelyek korábban a *praefectus praetorio* alá tartoztak, szintén az *agens*ek fennhatósága alá kerültek.³⁵ A fegyvergyárak feletti felügyelet hovatarozása azonban sokáig vitás kérdés volt. A császári udvarban a *praefectus praetorio* tisztséget betöltő személyek (például Rufinus) nem egyszer tettek kísérletet a fegyvergyárak feletti hatalom visszaszerzésére.³⁶ Az *agentes in rebus* feladatkörei közé tartozott nem utolsósorban a klasszikus kémtevékenység folytatása.³⁷ Számos olyan császári rendeletről van tudomásunk, amelyek a 4. század utolsó éveiből származnak és betekintést nyújtanak a császári titkosügynökségről kialakult vitákba, amelyek a császár, a *magister officiorum* és a *praefectus praetorio* között zajlottak.³⁸ A császárok arra törekedtek, hogy minél jobban magukhoz kössék az ügynökség szervezetét, a *praefectus praetorio* tisztségét betöltő személyek pedig abban voltak érdekeltek, hogy minél kevesebb hatásköre és minél kisebb befolyása legyen a rendészeti szervnek. A *magister officiorum*ként szolgáló tisztviselők mindkét törekvést ellenezték. Az első jelentős sikert Rufinus érte el 395-ben, ekkor a *praefectus praetorio* tisztséget töltötte be. Mint egykori *magister officiorum*, ismerte az ügynökök intézménye által kínált lehetőségeket és korlátozta azokat. Mivel ez időben a *magister officiorum* tisztségét betöltő személyek évente váltották egymást,

³¹ CTh 8,5,17.

³² Sály: *Titkos ügynökök a császárkori Rómában* 531. o.

³³ William G. Sinnigen: *Two branches of the Late Roman Secret Service*. The American Journal of Philology 80:3, The Johns Hopkins University Press, 1959, 250. o. (<https://doi.org/10.2307/291793>)

³⁴ Clauss: i.m. 28-29. o.

³⁵ Sály: *Titkos ügynökök a császárkori Rómában* 532. o.

³⁶ Arthur Edward Romilly Boak: *The Master of the Offices in the later Roman and Byzantine Empires*. In: Arthur Edward Romilly Boak – James Eugene Dunlap: *Two studies in later Roman and Byzantine Administration*. New York, The Macmillan Company, 1924, 86-87. o.

³⁷ Wilhelm Blum: *Curiosi und regendarii. Untersuchungen zur geheimen Staatspolizei der Spätantike*. München, Ludwig-Maximilians-Universität, 1969, 32. o.

³⁸ CTh 6,29,7-8.; CTh 6,27,8.; CTh 6,27,12.

a hatáskör korlátozás kapcsán nem volt jelentős ellenállás.³⁹ Sinnigen álláspontja szerint az *agentes in rebus* a keleti birodalomrészben ugyanazzal az intenzitással működtek legalább 430-ig, a nyugati birodalomrészben azonban a gyengülő központi kormányzat helyett egyre inkább a katonai igazgatás, a hadvezéreknek hűséges bürokraták jutottak egyre fontosabb szerephez.⁴⁰

A titkosügynökök szervezete rangfokozatokból épült fel, a testületet a római lovasság struktúrájának mintájára állították fel.⁴¹ Az ügynökök kötelékének (*schola agentum in rebus*) hierarchiája öt fokozatból állt. A rangsor alján az *equites* álltak, felettük helyezkedtek el a *circitores*, felettük a *biarchi*, azok felett a *centenarii* és legfelül a *ducenarii*. A testület vezetése a *principes officiorum ex agentes in rebus* feladata volt. A hivatali előmenetel főszabály szerint a teljesítmény és a szolgálati idő hossza alapján történt. A szolgálati idő előbb 20 év volt, aztán 435-ben 25 évre emelték. A titkosügynökök tevékenységét a legtöbb császár megbecsülése kísérte. Az ügynököket ennek megfelelően megillették a *clarissimus* és a *spectabilis* titulusok, attól függően, hogy még aktívan teljesítettek-e szolgálatot, vagy nyugállományba vonultak a szolgálati idő letelte után.⁴² Az ügynöki szervezet tagjainak természetesen voltak karrierlehetőségei, ennek megfelelően a császári jegyzők testületének tagjai nagy számban az *agentes in rebus* kötelékéből kerültek ki, tehát a két szervezet között lehetséges volt az átjárás.⁴³ A kiválasztási eljárásban a *magister officiorum* mak kiemelt szerepe lehetett, hiszen tökéletesen tisztában volt a két szervezetben alkalmazott személyek kvalitásaival, illetőleg karrierterveikkel.⁴⁴

3. A *cursus publicus* felépítése és működése a dominátus korszakában

A késő római korban a *cursus publicus*-nak két szolgáltatása volt: a *cursus velox*, a gyorsposta, amely a személy- és nemesfémszállítást végezte és a *cursus clabularis*, a teherposta.⁴⁵ A futárszolgálatot a *frumentarii* felosztását követően I. Constantinus uralkodása idején az újjászervezett titkosügynök testület, a *schola agentum in rebus* vette át.⁴⁶ A *cursus publicus* felügyelete a *praefectus vehiculorum* posztjának megszüntetését követően, amely II. Constantius császár uralkodásának idejére datálható, az *agentes in rebus* szervezetébe tartozó *curiosus cursus publici praesentalis* (udvari postaellenőr) illetőleg a *prepositi cursus publici*, vagy később közismertté váló nevükön a *curiosi* hatáskörébe került.⁴⁷ A *curiosus cursus publici praesentalis* a *magister officiorum* munkáját közvetlenül segítő hivatal (*officium*)

³⁹ Claus: i.m. 26. o.

⁴⁰ William G. Sinnigen: *Three Administrative Changes ascribed to Constantius II*. The American Journal of Philology. 83:4, 1962, 374-375. o. <https://www.jstor.org/stable/292919> – Letöltés ideje: 2024.02.28.)

⁴¹ Claus: i.m. 24. o.

⁴² Sár: *Titkos ügynökök a császárkori Rómában* 533-534. o.

⁴³ Sár: *Titkos ügynökök a császárkori Rómában* 536. o.

⁴⁴ Sinnigen: *Two branches of the Late Roman Secret Service* 252. o.

⁴⁵ Demandt: i.m. 414. o.

⁴⁶ Sár Pál: *Előadások a római büntetőjog köréből*. Miskolc, Miskolci Egyetemi Kiadó, 2011, 133. o.

⁴⁷ Sár: *Titkos ügynökök a császárkori Rómában* 532. o.

Blum: *Curiosi und regendarii. Untersuchungen zur geheimen Staatspolizei der Spätantike* 32. o.; CTh 6,29,9.

egyik tisztviselője volt, aki elsősorban az utazási engedélyek (*evectiones*) előkészítéséért felelt. Fölöttes szervük a *magister officiorum* volt.⁴⁸ A *curios* a titkosügynökök szervezetéből jelölték ki és bármely más *officia* tagjainak szigorúan megtiltották, hogy ilyen minőségben járjanak el.⁴⁹ Tekintve, hogy az ügynökök a *magister officiorum* fennhatósága alatt álltak, a postahálózattal kapcsolatos feladatokat is ekkor vehette át a főhivatalnok a *praefectus praetoriorum* és a *praefectus vehicularum*tól.⁵⁰ A *magister officiorum* irányította a tartományokba küldendő *curiosi* kiválasztását. A posta felügyeletével megbízott ügynököket a szervezeten belül a senioritás elve alapján, az ügynöki testület tagjainak jóváhagyásával a császár születésnapján nevezték ki, megbízatásuk mindössze egy évre szólt. Ez idő alatt a *magister officiorum* utasítása szerint jártak el.⁵¹ Egy 357-ben keletkezett rendelet⁵² szerint minden provinciában két *curiosi* teljesített szolgálatot, ezt később egy 395-ös rendelkezés alapján egyre csökkentették.⁵³ Ez utóbbi korlátozást 412-ben eltörölték, a császári rendelkezés értelmében korlátlan számú *curios* lehetett küldeni a provinciákba, a határt csak a szükségesség mértéke szabta meg. Boak szerint végül a rómaiak visszatértek az egy provincia – egy felügyelő szabályának alkalmazására, viszont bizonytalan, hogy ezt mikor hajtották végre.⁵⁴ A *cursus publicus* hálózatának fenntartása, a területi postahivatalok létesítése, mint kötelezettség a tartományi kormányzókra és előjáróikra, a *praefectus praetoriorum*ra hárult és nem a *magister officiorum*ra.⁵⁵ A *cursus publicus* felügyelete során a *curiosi* fő feladata az *evectiones* vagy *diplomata* ellenőrzése volt, azaz annak biztosítása, hogy senki ne használja engedély nélkül az állami postát, mivel annak illegális használata növelte a provinciákra nehezedő anyagi terheket.⁵⁶ Azt is biztosítaniuk kellett, hogy az utazók a megengedettnél ne használjanak több igavonó állatot.⁵⁷ A magas rang, amelyet az ügynökök aktív katonaként viseltek valószínűsíthetően azt a célt szolgálta, hogy a felhasználókkal szemben érvényesíteni tudják rendészeti jogkörüket.⁵⁸ Az állami posta teljes forgalmának ellenőrzése lehetőséget adott a *curios*nak arra, hogy a bérükön felül további jövedelemre tegyenek szert, ezt egy 359-ben hozott császári rendelet egy *solidus* összegben korlátozta székérenként.⁵⁹ A postát ellenőrző ügynökök eszerint magasabb összegeket követeltek és feltehetően ez a törvény sem tudta megakadályozni, hogy

⁴⁸ Boak: *The Master of the Offices in the later Roman and Byzantine Empires* 104. o.

⁴⁹ CTh 6,29,2.

⁵⁰ Stein: *Geschichte des spätrömischen Reiches. Vom römischen zum byzantinischen Staate (284-476 n. Chr.)* 172-173. o.

⁵¹ Boak: *The Master of the Offices in the later Roman and Byzantine Empires* 75. o.

⁵² CTh 6, 29,2,1.

⁵³ CTh 6,29,8.

⁵⁴ Clauss: i.m. 47. o.

⁵⁵ Mitchell: i.m. 247. o.

⁵⁶ Sály: *Előadások a római büntetőjog köréből* 134. o.

Ernst Stein: *Untersuchungen zum Staatsrecht des Bas-Empire*. Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Romanistische Abteilung. Böhlau Verlag GmbH & Co.KG, 41:1, 1920, 213-216. o.

⁵⁷ Clauss: i.m. 46. o.

⁵⁸ Wolfgang Schuller: *Grenzen des spätrömischen Staates: Staatspolizei und Korruption*. Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik, Band 6, 1975, 16-17. o. (<https://www.jstor.org/stable/43641261> – Letöltés ideje: 2024.05.01.)

⁵⁹ CTh 6,29,5.

előforduljanak esetleges visszaélések. A titkosügynökök a posta használatára vonatkozó okmányok ellenőrzése mellett esetenként a *cursus publicus* kapcsán felmerülő építésrendészeti- és felügyeleti feladatokat is elláttak a provinciákban.⁶⁰ Clauss a *curios* tisztséget viselő ügynököket tekintve két csoportot különböztet meg. Az első csoportba sorolta azokat a hivatalnokokat, akik az állami postát ellenőrizték (*curios*).⁶¹ A második csoportba tartoztak azok a tisztségviselők, akik a tengerparti és kikötői forgalmat felügyelték és az ott esedékes adók beszedéséért feleltek (*curiosi litorum*).⁶² Utóbbi ügynököknek a provinciákba történő kirendelését az egyik pénzügyi udvari főméltóság, a *comes sacrarum largitionum* a *magister officiorum*mal való konzultációt követően hajtotta végre.⁶³

4. A *magister militum* tisztsége

Tekintve, hogy a két udvari főméltóságot (*praefectus praetorio*, *magister officiorum*) elsősorban a *magister militum* tisztségének ellensúlyozására alakították ki, e pozíció ismertetése is tanulmányom részét képezi. A *magister militum* („katonák ura, mestere”) a késő Római Birodalomban használt legfelső szintű katonai tisztség volt, amely I. Constantinus uralkodásának idejéből származik. A *magister militum* tisztséget a 4. század elején hozták létre, valószínűleg akkor, amikor I. Constantinus egyesítette a birodalmat, ami révén átvette az irányítást a teljes haderő felett. Mivel a császári testőrgárda (*praetorianusok*) és vezetőik, a *praefectus praetoriorum* Constantinus ellenségét, Maxentiust támogatták, Constantinus feloszlatta a testőrgárdát, és megfosztotta a *praefectus praetoriorum*kat katonai funkcióiktól, így tisztségüket pusztán polgári tisztséggé alacsonyította. Helyükre két tisztséget hozott létre: a gyalogság parancsnokát, a *magister peditum*ot („gyalogság mestere”), valamint a rangosabb lovasság parancsnokát, a *magister equitum*ot („lovasság mestere”).⁶⁴

Constantinus utódai alatt e katonai címeket területi szinten is bevezették: ezt követően minden *praefectura* (pl.: *per Gallias*, *per Italiam*, *per Illyricum*), valamint *Thracia* és esetenként *Africa* provinciák is rendelkeztek gyalogsági és lovassági katonai parancsnokokkal. Esetenként a tisztségeket egyetlen személyben egyesítették, akit ekkor *magister equitum et peditum* vagy *magister utriusque militiae* („mindkét haderő parancsnoka”) néven emlegettek. Általánosságban az alacsonyabb rangú *magistri*-ket a körülményeknek megfelelően osztották be, és egy-egy területen változó számban alkalmazták őket. Néhányan közvetlenül a *comitatenses*ek helyi, mozgékony hadseregét irányították, amely gyorsreagálású

⁶⁰ Purpura: i.m. 215. o.

⁶¹ Clauss: i.m. 48. o.

⁶² Sinnigen: *Two branches of the Late Roman Secret Service* 250. o.

Otto Hirschfeld: *Die agentes in rebus*. Sitzungsberichte der Königlich-Preußischen Akademie der Wissenschaften zu Berlin, Berlin, Reichsdruckerei, 1893, 431. o.

⁶³ Purpura: i.m. 209. o.

⁶⁴ Christopher Bendle: *The Office of "Magister Militum" in the 4th Century CE: A Study Into the Impact of Political and Military Leadership on the Later Roman Empire*. Stuttgart, Steiner Franz Verlag, 2024, 31. o.

erőként működött. Más *magistri* a császárok közvetlen rendelkezésére álltak, és a 4. század végén vagy az 5. század elején in *praesenti* („a császár jelenlétében”) néven emlegették őket. A 4. század folyamán a Nyugat-Római Birodalomban a két császári *magister*ből álló rendszer nagyrészt változatlan maradt, és általában az egyik *magister* rendelkezett a legfőbb hatalommal. Nyugaton a katonai főparancsnoki tisztség (gyakran *magister utriusque militiae* cím alatt) a birodalom 476-os bukásáig rendkívül nagy hatalommal bírt, számos esetben a tisztséget betöltő egyének gyakorolták a tényleges hatalmat a császárok helyett (pl.: Arbogast, Stilicho, Aetius, Ricimer). Keleten I. Theodosius császár (379–395) kibővítette a két *magister militum* rendszerét további három *magister*rel. Ezeket a parancsnokokat hosszú ideig eseti alapon vetették be, ott alkalmazták őket, ahol szükség volt rájuk. Az 5. században végül két rangidős parancsnokot neveztek ki a *magister militum praesentalis* tisztségébe. A Római Birodalom 395-ös végleges felosztása után a tisztség mind a felosztott birodalom nyugati, mind keleti részén továbbra is fennmaradt.⁶⁵ E katonai tisztség kiemelkedő szerepének és növekvő jelentőségének egyik legszembetűnőbb példája Marcellinus esete volt, aki 454-től 468-ig Dalmáciában *magister militum*ként nem csupán regionális katonai parancsnokként, hanem az egész régió tényleges kormányzójaként is működött.⁶⁶

5. A *magister officiorum* jogszolgáltató tevékenységének fejlődése a 4-5. században

A 4-5. századi források alapján a *magister officiorum* és a *praefectus praetorio* közötti hatásköri összeütközések elsősorban a jogszolgáltatás folyamatában érhetők tetten, az ide vonatkozó forrásrészletek elemzése előtt szükségesnek tartom a hivatalok mestere által gyakorolt jogszolgáltató tevékenység felvázolását. A késő ókorban is létezett az az alapelv, hogy az igazgatási tisztviselők joghatósággal rendelkeztek a területüket érintő jogvitákban. Emellett a dominátus hierarchikus felépítésének köszönhetően a hivatali előjáróknak utasítási és fegyelmi jogkörük volt alárendeltjeik felett.⁶⁷ Ennek megfelelően a *magister officiorum* a felügyelete alatt működő hivatalnokok esetében rendelkezett jogszolgáltató jogkörrel.⁶⁸ I. Valentinianus és Valens császárok 371-es rendelete alapján a hivatalnokok előjáróik ítéleteivel szemben nem nyújthattak be fellebbezést. A császári rendelkezést az uralkodók a *praefectus praetorio*hoz címezték, akinek ítéletei ellen az érintettek csak a császárhoz nyújthattak be fellebbezést. A szabály alól kivételt képeztek a vagyoni ügyekben indított polgári eljárások, illetőleg azok az ügyek, amelyekben az érintett hivatalnokok *procuratorok* útján járhattak el.⁶⁹ Alappal feltételezhetjük, hogy az udvari főtisztviselők beosztottjai esetében is érvényes volt ez a szabályozás, hiszen ők rangban is magasabb szinten álltak a *praefectus praetorianál*. A hatásköri

⁶⁵ Boak: *The roman Magistri in the Civil and Military Service of the Empire* 120-162. o.

⁶⁶ Frank E. Wozniak: *East Rome, Ravenna and Western Illyricum: 454-536 A.D.* Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte. 30 (3), 1981, 351–382. o.

⁶⁷ Kelemen Miklós: *A Birodalom kormányzása. A Késő-római Birodalom közszoigálata – jogi források alapján.* Budapest, ELTE Állam- és Jogtudományi Kar, 2007, 150-153. o.

⁶⁸ Clauss: i.m. 76. o.

⁶⁹ CTh 11,36,17.

összeütközésekre a jogi eljárások kapcsán akkor került sor, amikor két igazgatási tisztviselő fegyelmi joghatósága is megállapítható volt az adott ügyben. Ehhez a jogvitában érintett hivatalnokoknak *praescriptio fori*-t kellett érvényesíteniük. Ez egy hivatalos kifogás volt arra nézve, hogy az eljárást megindító tisztviselő bíróságának nincs joghatósága a kifogást tevő személy felett.⁷⁰ Ezt a jogintézményt a fellelhető források alapján egyaránt használták polgári- és büntetőeljárásokban. A *praescriptio fori* kapcsán ugyanakkor nehézséget jelent, hogy a késő római korban számos úgynevezett kiváltságos bíróságot hoztak létre (ilyen volt például a *magister officiorum* bírósága is), amelyek szinte mértéktelenül elszaporodtak, eltérve a rendes joghatóságtól, és amelyek a szenátorok, a katonák, a különféle tisztviselők, valamint az egyházi személyek javára működtek. A kivételes jogkörökre vonatkozó jogszabályok meglehetősen kiterjedtek, változékonyak, sőt időnként kaotikusak voltak, és gyakran egyedi körülményekhez vagy csoportok pillanatnyi nyomásgyakorlásához kapcsolódtak, ez pedig nem csekély mértékben bonyolította a rendes hatáskörök rendszerét. A kiváltságos bírói fórumok használatának korlátozására vagy akár teljes eltörlésére II. Theodosius császár hozott rendeleteket a keleti birodalomrész esetében. A korlátozó intézkedések elsősorban azoknak a tiszteletbeli tisztviselőknek szóltak, akik a *praescriptio fori* élvezetét követelték maguknak mind a polgári, mind a büntetőjogi területen.⁷¹ A *praescriptio*-nak tartalmaznia kellett a kifogást tevő hivatalnok szerint illetékes tisztviselő megjelölését.⁷² A források alapján úgy tűnik, a vádlottnak kellett felvetnie a hatáskör kérdését, az tehát hivatalból nem volt megállapítható. A hatáskörre vonatkozó szabályok általában annak a félnek az érdekeit szolgálták, akinek védekeznie kellett. Ez elsősorban a polgári perek alperesére vonatkozott, de bizonyos esetekben a vádlottak érdekeit is figyelembe vették. A *praescriptio fori* bizonyos mértékben az a technikai eszköz volt, amely lehetővé tette, hogy ellenezzék a felperes kezdeményezését, miszerint a pert egy önmagában illetéktelen bíró előtt indítsa meg, szabályozása ezért egyben olyan eszköz is volt, amelyen keresztül meghatározhatták a joghatóság alóli eltérés határait, figyelembe véve a különböző érintett érdekeket. A polgári peres eljárásban a peres felek (főként az alperes) érdeke lehetett az elsődleges szempont, míg a büntetőeljárásban a bűncselekmények hatékony visszaszorítására irányuló közérdek volt a fókuszban.⁷³

A hivatali előjárók (így például a *magister officiorum*) törekvése az lehetett, hogy kiterjessze hatáskörét minden olyan vitás ügyre, amelyben olyan hivatalnok volt érintett, aki valamely felügyelete alá tartozó szervnél teljesített szolgálatot. A jogszolgáltató hatáskör kiterjesztésének megalapozásához sajátos érvelést alkalmaztak, eszerint az érintett hivatalnokokat nem szabad indokolatlanul eltávolítani a szolgálati helyükről, hogy egy másik bíróság előtt feleljenek tetteikért.⁷⁴ Megállapítható, hogy a *praescriptio fori* érvényesítése és kiterjesztése az adott állami

⁷⁰ Hugh Elton: *The Roman Empire in Late Antiquity, A Political and Military History*. Cambridge, Cambridge University Press, 2018, 165. o. (<https://doi.org/10.1017/9781139030236>)

⁷¹ Paolo Garbarino: *La 'praescriptio fori' nei secoli V e VI: aspetti procedurali*. Milano, 2000, 2-10. o. Nov. Theod. 7,1-4., CJ 3,23,2., CJ 3,25., CJ 7,62,33., CJ 12,54,3., CJ 12,54,5.

⁷² Jones: *The later Roman Empire 284-602. A social economic and administrative survey* 484-494. o.

⁷³ Garbarino: i.m. 13. o.

⁷⁴ Clauss: i.m. 79. o.

főtisztviselőnek és beosztottjának is érdekében állt. Az állami főhivatalnoknak elsősorban azért, mert így bevételhez juthattak a jogi eljárásokhoz kapcsolódó díjakból, a beosztottnak pedig azért, mert reménykedhettek benne, hogy a saját felettesük bírósága előtt kedvezőbb ítéletet fognak kapni jogsértéseikért.⁷⁵ A fellelhető jogi forrásokból kitűnik, hogy a *magister officiorum* törekedett arra, hogy bírói joghatóságát a fegyelmi ügyeken túlmutató jelleggel kiterjessze és ebben sikereket ért el.⁷⁶ Az állami főhivatalnok első ilyen kísérletei egészen a 4. század közepéig nyúlnak vissza. Az erre az időszakra datálható hatásköri összeütközés a birodalom postahálózatával (*cursus publicus*) hozható összefüggésbe.⁷⁷

6. A postahivatalt felügyelő ügynökök (*curiosi*) esetében felmerülő hatásköri összeütközések

A *magister officiorum* és a *praefectus praetorio* között mind a katonai mind a polgári igazgatás területén fellelhetőek hatásköri összeütközések. A két tisztviselő jogszolgáltató tevékenységével kapcsolatban például kiemelhető az állami posta felügyelőit (*curiosi*) érintő jogi ügyekben való eljárás kérdése.⁷⁸ A postahálózat a dominátus idején is kulcsfontosságú volt a császári udvar és a provinciák közti gyors információcsere és kapcsolattartás szempontjából. Mivel a postát csak engedély birtokában lehetett igénybe venni, valamint a helyi postaállomások fenntartása igen költségesnek számított, ezért szigorú szabályozásra volt szükség, hogy a *cursus publicus* hatékonyan működhessen. A *Codex Theodosianus* és a *Codex Iustinianus*⁷⁹ egyik szöveghelye foglalkozik ezzel a kérdéskörrel: CTh. 6.29.3. (359. nov. 30.): „*Imperator Constantius ad agentes in rebus.*”

„*Per id tempus, quo cursus tuendi sollicitudinem sustinetis, condemnationes praefectorum praetorio erga eos solos irritae sunt futurae, qui servaverint honestatem erga eos vero, qui inhoneste et contra decus saeculi vel honorem militiae versabuntur, non solum condemnatio mansura est, verum etiam, si ad nostrae serenitatis notitiam culpabilia gesta pervenerint, in eos erit acrius vindicandum.*”⁸⁰

A rendeletet Constantius császár a titkosügynököknek címezte. A 359-ből származó szabályozás értelmében azok az ügynökök (*curiosi*), akik az állami posta felügyeletével és védelmével voltak megbízva, a *praefectus praetorio*nak felelnek az általuk elkövetett jogsértésekért, azonban amennyiben megőrizték becsületességüket szolgálatuk során, akkor azokra a személyekre a *praefectus* által előírt büntetések (feltételezhetően pénzbírság) nem lesznek hatályosak.⁸¹ A rendelkezésnek ez a része tehát egyértelműen a *praefectus praetorio* joghatóságát írja elő. A *praefectus praetorio* ennek megfelelően igénybe is vette az ügynökök

⁷⁵ Jones: *The later Roman Empire 284-602. A social economic and administrative survey* 497-499. o.

⁷⁶ CJ 12,25,4; CJ 12,21,8; CJ 12,29,3; CJ 12,10,2; CJ 1,29,1.

⁷⁷ CTh 6,29,3.

⁷⁸ Sinnigen: *Two branches of the Late Roman Secret Service* 239. o., 241. o.

⁷⁹ CJ 12,22,3.

⁸⁰ Clyde Pharr – Theresa Sherrer Davidson – Mary Brown Pharr: *The Theodosian Code and Novels and the Sirmundian Constitutions*. Princeton, Princeton University Press, 1952, 146. o.

⁸¹ Clauss: i.m. 77. o.

feletti fegyelmi jogszolgáltatás alkalmazásának lehetőségét.⁸² A forrás előírja, hogy abban az esetben, ha az érintett ügynökök feladataik ellátása során olyan cselekményeket végeztek, amely becstelenséget eredményezett, akkor a *praefectus praetorio* által előírt büntetéseken felül a császári tudomásszerzés esetén a vétkesek még szigorúbb büntetésre számíthattak. Becstelenséget eredményező jogsértő cselekmény lehetett valószínűsíthetően a birodalmi posta használatának biztosítása olyan személyek számára, akik nem rendelkeztek erre vonatkozó engedéllyel (*evectio*).⁸³ A szigorúbb büntetések kiszabásánál lehetett szerepe a *magister officiorum*-nak, aki, mint a titkosügynökök hivatali előjárója fegyelmi jogkört gyakorolt felettük, ugyanis I. Constantinus császár a 320-as években a korábban a *praefectus praetorio*-hoz tartozó ügynöki szervezetet áthelyezte a hivatalok mestere, a *magister officiorum* fennhatósága alá.⁸⁴ Mivel az állami postát felügyelő ügynökök a provinciákban teljesítettek szolgálatot és a helyi postaállomásokat kellett ellenőrizniük, ezért a *praefectus praetorio* joghatósága is elengedhetetlen lehetett az adott ügy megítélése kapcsán, hiszen a területi igazgatás legmeghatározóbb tisztviselőjeként sokkal inkább tisztában lehetett a helyi viszonyokkal.⁸⁵ A forrás alapján a *magister officiorum* közösen járt el a *praefectus praetorio*-val ezekben az ügyekben.⁸⁶ Az elkövetett jogsértések értékelésénél és megítélésénél merülhettek fel hatásköri viták a két tisztségviselő között.

Clauss nézete szerint a fenti rendelet ékes bizonyítéka annak, hogy a *curiosi*, mint a *magister officiorum* alá tartozó *schola agentum in rebus* tagjai, talán felettesük támogatásával, *praescriptio fori*-t próbáltak érvényesíteni a *praefectus* ellen. Ezzel csak részben jártak sikerrel, mivel II. Constantius csak néhány *curiosi*-t mentesített a *praefectus praetorio* által kiszabott pénzbírság alól.⁸⁷ Purpura megállapítása szerint a titkosügynökök *scholájának* igazgatását II. Constantius császár 341-346 körül bízta csak a *magister officiorum*-ra, aki a *praefectus praetorio*-tól örökölte ezt a vezető hatalmat. A *praefectus praetorio* csak az ügynökök feletti fegyelmi hatalmat tartotta meg.⁸⁸ A fentebb elemzett rendelet ennek megfelelően a *praefectus praetoria* ruházta a *curiosi*, azaz a provinciákban aktív szolgálatot végző ügynökök feletti fegyelmi hatalmat. Jones értelmezésében a forráshely privilégiumot biztosított a postaszolgálat felügyelőinek, hiszen mentesültek a tartományi kormányzók és a *vicariusok* joghatósága alól és becsületességük megőrzése esetén a *praefectus praetorio* büntetése alól is.⁸⁹

Meglátásom szerint a *magister officiorum* elsőként a postaszolgálat működését a provinciákban felügyelő ügynökök esetében tehetett kísérletet jogszolgáltató hatáskörének kiterjesztésére. A törekvés gyakorlati megvalósítása számos akadályba ütközhetett, nem véletlen, hogy a fentebb elemzett rendelkezés is csak részben

⁸² Purpura: i.m. 200. o.

⁸³ Sály: *Előadások a római büntetőjog köréből*. 134. o.

⁸⁴ CTh 8,5,17.

⁸⁵ Bury: i.m. 25-28. o.

⁸⁶ Pókecz Kovács: *A magister officiorum* 152. o.

⁸⁷ Clauss: i.m. 77. o.

⁸⁸ Purpura: i.m. 200. o.

Stein: *Untersuchungen zum Staatsrecht des Bas-Empire* 223. o.

⁸⁹ Jones: *The later Roman Empire 284-602. A social economic and administrative survey* 489-490. o.

biztosít ítélezési jogot a *magister officiorum*nak. Akadályt jelenthetett a *magister officiorum* tisztség újszerűsége, ítélező apparátusának és jogi ügyekben tanácsokat adó *consilium*ának esetleges hiánya, illetőleg annak bizonytalansága, hogy a tisztség betöltéséhez szükséges volt-e a megfelelő jogi felkészültség vagy sem. A *praefectus praetorio* ezzel szemben az évszázados gyakorlatnak köszönhetően rendelkezett kiépített apparátussal és a jogi felkészültséget feltételként írták elő számukra.⁹⁰

7. A fegyvergyárak (*fabricae*) működését érintő hatásköri összeütközések

A *magister officiorum* és a *praefectus praetorio* katonai jellegű hatásköreinek vonatkozásában a katonai eszközöket előállító manufaktúrális fegyvergyárak (*fabricae*) feletti irányítás joga tekinthető vitás kérdésnek.⁹¹ A helyi fegyvergyárak biztosítása és a római császárhoz és államhoz hű tisztségviselőre bízása kulcskérdés volt, hiszen a rómaiak jogilag korlátozták, hogy ki szerezhethet tulajdonjogot a hadifontosságú cikkeken (például fegyvereken) és államérdekből megtiltották azok kivitelét a birodalom területéről.⁹²

A szakirodalomban Jones⁹³ és Clauss⁹⁴ által képviselt álláspont szerint ez a feladatátzállás már 390-ben bekövetkezett, mivel a területet szabályozó császári *constitutio*kat 390-ig a *praefectus praetorio*hoz, ezt követően a *magister officiorum*hoz címezték.⁹⁵ Ezzel szemben Giardina⁹⁶ és Delmaire⁹⁷ úgy vélik, hogy a fegyvert gyártók (*fabricae*) már Constantinus óta a *magister officiorum* felügyelete alá tartoztak attól kezdődően, hogy a *praefectus praetorio* katonai jogköreitől megfosztották, és azok átkerültek a *magister equitum*hoz, valamint a *magister peditum*hoz. Bár a fellelhető források alapján nem állapítható meg a felügyeleti jog átszállásának pontos időpontja, Rufinus római politikus életútjából mégis következtethetünk rá. Rufinus *magister officiorum*ként 390-ben megszerezte a fegyvergyárak felügyeletének jogát, 395-ben *praefectus praetorio*ként pedig megtartotta azt. Ugyanebben az évben egy hadseregszemlén néhány katona végzett

⁹⁰ Christopher Kelly: *Ruling the later Roman Empire*. Cambridge, Harvard University Press, 2004, 18-64. o.

⁹¹ Clauss: i.m. 51-54. o.

⁹² Benedek – Pókecz Kovács: i.m. 193-194. o.; Földi – Hamza: i.m. 292. o.; Molnár – Jakab: i.m. 177-181. o.

⁹³ Arnold Hugh Martin Jones: *The Prosopography of the Later Roman Empire*. Volume I., Cambridge, Cambridge University Press, 1971, 834-835. o.

⁹⁴ Clauss: i.m. 52. o.

⁹⁵ CTh. 13,4,2 (337) - ad Maximus *praefectus praetorio*; CTh. 12,1,37 (344) - ad Placidus *praefectus praetorio*; CTh. 7,20,10 (369) - ad Probus *praefectus praetorio*; CTh. 10,22,1 (374) - ad Tatianus *comes sacrarum largitionum*; CTh. 12,1,81 (380) - ad Neoterius *praefectus praetorio*; CTh. 10,22,2 (388) - ad Tatianus *praefectus praetorio*; CTh. 10,22,3 (390) - ad Rufinus *magister officiorum*; CTh. 10,22,4 (398) - ad Hosius *magister officiorum*; CTh. 10,22,5 (404) - ad Anthemius *magister officiorum*; CTh. 7,8,8 (405) - ad Aemilianus *magister officiorum*.

⁹⁶ Andrea Giardina: *Aspetti della burocrazia nel Basso Impero*. Roma, Edizioni dell'ateneo & bizzarri, 1977, 67. o.

⁹⁷ Delmaire: i.m. 86. o.

vele, ezt követően a *magister officiorum* tisztséget betöltő személyek szerezték meg a fegyvergyárak működtetésének jogát.⁹⁸

A *Notitia Dignitatum* Nyugaton húsz, Keleten tizenhat hadiüzemet helyezett a *magister officiorum* irányítása alá.⁹⁹ A fegyvergyárak *magister officiorum* alá rendelése a 4. század végén egybevág az egész birodalmat érintő központosítási törekvésekkel. A helyi fegyvergyárak felügyelete ezt megelőzően területi szinten hatékonyabban volt megoldható a területi szinten meghatározó szerepet betöltő *praefectus praetoriorum*akkal, akik katonai szakértelemmel rendelkeztek és évszázadokon keresztül láttak el katonai jellegű hatásköröket.¹⁰⁰ A fegyvergyárak irányítása mellett az üzemekben dolgozók (*fabricenses*) jogsértési ügyeinek elbírálása kapcsán is jogi kérdések merülnek fel. Erről a *Codex Iustinianus*ban olvashatunk:

CJ. 11,10,6 (468/470): *Imperatores Leo, Anthemius Augusti ad Euphemius magister officiorum.*

„*Eos, qui inter fabricenses sacrae fabricae sociati sunt, vel eorum uxores aut filios, qui itidem inter fabricenses militare dicuntur, non alibi pulsare volentibus respondere praecipimus, nisi in iudicio tuae sublimitatis, ad cuius iurisdictionem potestatemque pertinent: nec eos post stipendiorum finem militiae super civilibus vel curialibus muneribus, quibus nullo modo subiacere monstrantur, a viris clarissimis rectoribus provinciarum vel eorum officiis praeter licitum inquietari.*”¹⁰¹

A rendeletet Leo és Anthemius császárok egy Euphemius nevű *magister officiorum*nak címezték. A *constitutio* a késő római állam fegyvergyártásában dolgozó *fabricenses* jogállását és kiváltságait szabályozza. A rendelet célja kettős: egyrészt megerősíti a császári fegyvergyárak alkalmazottainak különleges jogi helyzetét, másrészt megakadályozza, hogy a tartományi igazgatás őket vagy családtagjaikat saját hatáskörébe vonja. A rendelkezés értelmében a fegyvergyártó üzemekben dolgozó fegyverkészítők és azok családtagjai csak a *magister officiorum* bírósága előtt voltak kötelesek felelni az ellenük felhozott vádakra, illetőleg megállapításra került az a tény is, hogy ezek a személyek a *magister officiorum* joghatósága alá tartoznak és az ő hatalma alatt állnak.¹⁰² A rendelet kimondja, hogy velük szemben más bíróság előtt nem lehet pert indítani, hanem ügyeiket kizárólag „*in iudicio tuae sublimitatis*”, vagyis a *magister officiorum* ítélőszéke tárgyalhatja. Ez jól mutatja, hogy a késő római állam a fegyvergyártást stratégiai jelentőségű állami tevékenységnek tekintette, amelyet kivont a rendes tartományi igazgatás fennhatósága alól. Ezzel egyidejűleg kizárásra került minden más bíróság a fegyverkészítők által elkövetett jogsértések elbírálásából.¹⁰³

⁹⁸ Ernst Stein: *Untersuchungen zur spätrömischen Verwaltungsgeschichte*. Reinisches Museum für Philologie. Bd. 74, H. 4., Sauerländers Verlag, 1925, 352-353. o. (<https://www.jstor.org/stable/41245276> - Letöltés ideje: 2024.06.02.)

⁹⁹ ND Or. 11, 44; ND Occ. 9, 43.

¹⁰⁰ Christopher Kelly: *Bureaucracy and Government*. In: Noel Emmanuel Lenski (ed.): *The Cambridge Companion to the Age of Constantine*. Cambridge, Cambridge University Press, 2005, 189. o. (<https://doi.org/10.1017/CCOL0521818389>)

¹⁰¹ Fred H. Blume – Bruce W. Frier: *The Codex Of Justinian. A New Annotated Translation With Parallel Latin And Greek Text*. Cambridge, Cambridge University Press, 2016, 2677. o.

¹⁰² Clauss: i.m. 79. o.

¹⁰³ Hugh Elton: *Warfare in Roman Europe AD 350–425*. Oxford, Clarendon Press, 1996, 111-116. o.

A rendelet második része a szolgálat befejezése utáni helyzetet szabályozza. Kimondja, hogy a *fabricenses* leszerelésüket követően sem kötelezhetők polgári vagy *curialis* közterhek (*civilia vel curialia munera*) viselésére, mivel ezek alá „semmilyen módon nem tartoznak”. A császári rendelet kifejezetten megtiltotta, hogy a tartományi helytartók (*rectores provinciarum*) vagy hivatalaik a volt *fabricenses* személyét ilyen kötelezettségek teljesítésére kényszerítsék. Ez utóbbi kötelezettségek alóli mentesülésnek különös jelentősége volt. A késő Római Birodalomban a *curiales* a helyi városi tanács (*curia*) tagjai voltak, akik az adóbeszedésért, a közmunkákért és a városok igazgatásáért feleltek.¹⁰⁴ Kezdetben a helyi elitből kerültek ki, de feladataik egyre terhesebbé váltak, ami sokukat arra kényszerítette, hogy elkerüljék a szolgálatot.¹⁰⁵ A *curialis*ok gyakran saját zsebből kellett fizessék a különféle közcélú projekteket, ami egyre nagyobb terhet jelentett, mivel a császári elkobzások csökkentették a városok vagyonát. Ez a „*curiales* meneküléséhez” vezetett, akik menedéket kerestek a hadseregben, az egyházban vagy nagybirtokokon, gyengítve ezzel a polgári életet és hozzájárulva a Nyugat-Római Birodalom általános hanyatlásához. A *curiales* kötelezettségek elhanyagolása a városi funkciók hanyatlásához vezetett, ami a középületek építésének és karbantartásának jelentős csökkenését eredményezte, annak ellenére, hogy a császári kormányzat minden erőfeszítést megtett annak érdekében, hogy megakadályozza a *curialis*ok posztelhagyását, törvényeket hozott, hogy megakadályozza szökésüket, és megpróbálta őket visszakényszeríteni a szolgálatba.¹⁰⁶

A forrás egyúttal jól szemlélteti a késő római államszervezet centralizációját. A császári fegyvergyárak a *magister officiorum* felügyelete alatt működtek, aki nemcsak igazgatási vezetőként, hanem bírói hatáskörrel is rendelkezett a hozzá tartozó személyzet felett. A tartományi helytartók hatáskörének korlátozása azt mutatja, hogy a központi kormányzat igyekezett megakadályozni a helyi közigazgatás beavatkozását a birodalom hadellátása szempontjából nélkülözhetetlen intézmények működésébe. Társadalomtörténeti szempontból a rendelet arra is rávilágít, hogy a *fabricenses* sajátos átmeneti csoportot alkottak a polgári kézművesek és a katonák között. A szöveg többször használja a *militare* igét („*inter fabricenses militare dicuntur*”), amely azt jelzi, hogy szolgálatukat katonai jellegű állami szolgálatként értelmezték, jóllehet elsődleges feladatuk nem a harc, hanem a fegyverek előállításuk volt. Ez a sajátos státusz indokolta külön bíraskodásukat és köztehermentességüket is.¹⁰⁷

Összességében a *constitutio* azt bizonyítja, hogy az 5. század második felében a Nyugat- és Kelet-római Birodalom vezetése kiemelt jelentőséget tulajdonított a császári fegyvergyártás működésének. A *fabricenses* személyi állományának jogi védelme, családtagjaik kiváltságainak elismerése, valamint a *curialis* kötelezettségek alóli mentesség biztosítása egyaránt azt a célt szolgálta, hogy az állam megőrizze a

¹⁰⁴ Kelemen Miklós: *Az igazgatás szolgálata. Hivatalviselésben korlátozott tisztviselők a Római Birodalomban*. Budapest, Menedzser Praxis, 2022. 50-52. o.; 122-125. o.

¹⁰⁵ Sáy: *Titkos ügynökök a császárkori Rómában* 533. o.

¹⁰⁶ Jones: *The later Roman Empire 284-602. A social economic and administrative survey 737-757. o.*

¹⁰⁷ Elton: *Warfare in Roman Europe AD 350-425* 11-116. o.; Kelly: *Ruling the later Roman Empire* 108-121. o.; Jones: *The later Roman Empire 284-602. A social economic and administrative survey* 368-376. o.

katonai felszerelések előállításához szükséges képzett munkaerőt, és ezzel biztosítsa a hadsereg folyamatos ellátását. A *magister officiorum* csak 468-470 körül szerzett kizárólagos joghatóságot a fegyvergyárak munkásai (*fabricenses*) felett. Ez alapján levonhatjuk a következtetést, hogy az ezt megelőző időszakban a *magister officiorum* az állami posta felügyelői által elkövetett súlyos jogsértésekhez hasonlóan a fegyvergyárak munkásai esetében is közösen járt el a *praefectus praetorio*val, a súlyos jogsértések megítélése kapcsán pedig előfordulhattak hatásköri viták a két tisztségviselő között.¹⁰⁸

A *praefectus praetorio* fegyvergyárakkal kapcsolatos jogszolgáltatási hatáskörét megalapozza továbbá a *Codex Iustinianus* 11,10,7-es forráshelye is, amelynek pontos keletkezési idejét nem ismerjük, Seeck szerint a rendelet 467 és 472 közé datálható:

CJ. 11,10,7 (467-472): *Imperatores Leo, Anthemius Augusti ad Euphemius magister officiorum.*

„1. *Quotiens sane in translatione armorum angariae necessariae fuerint, sublimitas tua litteras ad eminentissimam iubeat dirigi praefecturam et numerum ei armorum et ex quo loco transferenda sunt indicare, ut continuo super praebendis angariis pro numero eorum quae transferuntur armorum praeceptione sua viros clarissimos provinciae moderatores conveniat, ut secundum missam a sublimitate tua notitiam naves vel angariae confestim de publico praebeantur.*”

„2. *Quod si aliqua tarditas vel neglegentia post datas a sublimitate tua ad eminentissimam praefecturam litteras in destinandis auctoritatibus amplissimae sedis intercesserit et ex hoc armorum transvectio fuerit impedita, quinquaginta libris auri tam numerarium pro tempore officii eiusdem amplissimae sedis quam alios quorum interest condemnari praecipimus eamque auri quantitatem protinus exactam fisci viribus adgregari: multa praeterea triginta librarum auri proposita tam viris clarissimis qui provincias regunt quam eorum apparitionibus, si coniventibus his armorum subvectio tarditate aliqua fuerit praepedita.*”¹⁰⁹

A fenti rendeletet szintén Leo és Anthemius császárok címezték Euphemius *magister officiorum*-nak. Az első forrásrészlet alapján az *angaria* olyan, az állam által igénybe vehető közszállítási (fuvarozási) kötelezettséget jelent, amelyet közfeladatok ellátására, jelen esetben fegyverek szállítására rendeltek el. Az *angaria* nem maga a szállítmány vagy az út, hanem a szállítást végző közlekedési kapacitás (kocsik, igásállatok vagy hajók) biztosításának kötelezettsége („*Quotiens sane in translatione armorum angariae necessariae fuerint...*”). A *de publico* arra utal, hogy a szállítóeszközöket közszolgálati kötelezettségként, az állami igazgatás keretében kellett rendelkezésre bocsátani. Ez nem feltétlenül jelentette azt, hogy az állam tulajdonában álltak sok esetben a helyi lakosság vagy a városok kötelesek voltak saját erőforrásaikat (kocsikat, állatokat, hajókat) az állam rendelkezésére bocsátani. Az *angaria* közfeladatának célja tehát a katonai logisztika, a közlekedési eszközök és a fuvarozási kapacitás állami rendelkezésre történő biztosítása volt. Egy közérdekű szolgáltatásként működő kényszerszolgáltatásról volt tehát szó, amelyet a tartományi igazgatás szervezett meg. Az ellátásnak azonnalinak (*confestim*) kellett

¹⁰⁸ Boak: *The Master of the Offices in the later Roman and Byzantine Empires* 87-89. o.

¹⁰⁹ Blume – Frier: i.m. 2679. o.

lennie, vagyis a hadsereg igénye elsőbbséget élvezett. A szöveg azt mutatja, hogy a késő római államban az *angaria* már intézményesült közigazgatási kötelezettség volt. Nem alkalmi rekvirálást jelentett, hanem egy szabályozott közszolgáltatást. A katonai szükségletek felmerülésekor a tartományi hatóságok kötelesek voltak megszervezni és biztosítani a szükséges szállítóeszközöket. Az *angaria* tehát a *cursus publicus* egyik fontos elemeként működött, és alapvető szerepet játszott a hadsereg ellátásában és a birodalom katonai adminisztrációjának fenntartásában.¹¹⁰

Az első forrásrészlet ezenkívül igen szoros együttműködési kötelezettséget írt elő a *magister officiorum*nak és a *praefectus praetorionak* a fegyverszállítás terén. Amikor a fegyvereket a különböző fegyverüzemekből a felhasználási helyekre szállították és ehhez szállítóeszközök igénybevételére is szükség volt, a *magister officiorum*nak kapcsolatot kellett tartania a *praefectus praetorio* hivatalával, aki az anyag szállításáért volt felelős.¹¹¹ A forrásrészlet alapján így feltételezhető, hogy a két tisztségviselőnek a fegyverkészítéshez szükséges alapanyagok fegyvergyárakba történő szállításánál is együtt kellett működnie. A *magister officiorum* tájékoztatta a *praefectust* a szállítmány méretéről és a célállomásról. A *praefectus praetorio* feladata volt, hogy a *magister officiorum* levele alapján tájékoztassa az illetékes tartományi helytartókat a szállítmányok méretéről, hogy azok időben biztosíthassák és előkészíthessék a szállítóeszközöket a római állam költségén. A második forrásrészlet értelmében abban az esetben, ha késedelmesen vagy hanyag eljárás útján jelölték ki az illetékes tartományi helytartókat a *magister officiorum*nak a *praefectus praetorio*hoz írt levél alapján és ennek következtében a fegyverszállítás akadályba ütközött, akkor a tartományi helytartók hivatalának ideiglenes számviteli tisztviselőjét (*numerarius*) és az ügyben érdekelt más személyeket 50 font arany pénzbírság megfizetésére kötelezték, amely pénzüsségeket közvetlenül a kincstár forrásaihoz kellett hozzáadni. A *magister officiorum*nak így az egyik fő pénzügyi tisztviselővel, a *comes sacrarum largitionum*mal is egyeztetnie kellett, aki eljárhatott a kincstár (*aerarium*) adósei ellen akár bíróként, akár rendes bíróság előtt felperesként.¹¹² Ezen kívül 30 font aranyat kellett fizetniük azoknak a tartományi helytartóknak és segédjeiknek (*apparitores*) akik hallgatólagos beleegyezésükkel hozzájárultak a fegyverek szállításának akadályozásához.¹¹³ Tekintve, hogy a rendeletet a *magister officiorum*nak címezték, az állami főhivatalnok a pénzbírságok kiszabása körében is eljárhatott, ez pedig azt feltételezi, hogy jogszolgáltató hatásköre jóval túlmutatott a felügyelete alá tartozó hivatalnokok által elkövetett jogsértéseknél, hiszen ebben az esetben tartományi helytartók és azok beosztottjai által végzett jogsértő cselekményekről van szó, amely ügyekben alapesetben a *praefectus praetorio* járhatott el, mint a területi igazgatás legmeghatározóbb és legmagasabb rangú tisztviselője.¹¹⁴

¹¹⁰ Stein: *Geschichte des spätrömischen Reiches. Vom römischen zum byzantinischen Staate (284-476 n. Chr.)* 24. o.

¹¹¹ Clauss: i.m. 54. o.

¹¹² Pókecz Kovács: *Pénzügyi igazgatás a dominátus korában* 115. o.

¹¹³ Boak: *The Master of the Offices in the later Roman and Byzantine Empires* 88-89. o.

¹¹⁴ Demandt: i.m. 280. o.

Összegzés

Rövid tanulmányom összegzéseként megállapítható, hogy bár a *praefectus praetorio* a principátus idején a központi igazgatás megkerülhetetlen szereplőjévé vált az általa gyakorolt katonai, majd később jogszolgáltatási jogköreinek köszönhetően, túlzott hatalma és befolyása a császár személyére reformokat kívánt a birodalom egységének és stabilitásának megőrzése érdekében. Diocletianus és I. Constantinus igazgatási reformjai és azon belül is a *magister officiorum* tisztség kialakítása megteremtették ezt a lehetőséget. Innentől kezdve a *magister officiorum* lett a birodalom polgári igazgatásának központi szereplője, míg a *praefectus praetorio* a területi igazgatásban kapott feladatköröket. A sokszor tisztázatlan jogi szabályozás, illetőleg a *magister officiorum*nak a jogszolgáltatás terén megfigyelhető egyre aktívabb szerepvállalása idővel a *praefectus praetorio*val szemben fennálló hatásköri összeütközésekhez vezetett mind a katonai, mind pedig a polgári igazgatás területén. A birodalmi postaszolgálat felügyelői által elkövetett súlyos, becstelenséget eredményező jogsértések elbírálásánál a *magister officiorum* együtt járt el a *praefectus praetorio*val, a jogsértések értékelésénél hatásköri viták merülhettek fel. A fegyverek gyártása és tárolása, valamint a szolgálati helyekre történő eljuttatása tiszta jogi helyzetet kívánt meg, tekintve, hogy a rómaiak esetükben a tulajdonjog szerzést államérdekből, a közérdek védelme érdekében korlátozták. Az egész Római Birodalomban a fegyvergyárak irányításának *magister officiorum*ra történő átszállása a vonatkozó császári rendeletek értelmében 390-re tehető, az átszervezés a keleti birodalomrész esetében 395-től érvényesült tartósan. A helyi fegyvergyárak felügyelete ezt megelőzően területi szinten hatékonyabban volt megoldható a területi szinten meghatározó szerepet betöltő *praefectus praetorió*kkal, akik katonai szakértelemmel rendelkeztek és évszázadokon keresztül láttak el katonai jellegű hatásköröket. A fegyvergyárak munkásai által elkövetett, a római császár és állam érdekét sértő cselekmények elbírálása a *magister officiorum* jogkörébe tartozott, lehetséges hogy közösen járt el a *praefectus praetorio*val ezekben az ügyekben. Az egyéb jogsértések esetében az üzemek dolgozóinak a *praefectus praetorio* bírósága előtt kellett felelniük az ellenük felhozott vádakra. Ez a jogi helyzet 468-470-ig állt fenn, ezt követően a *magister officiorum* kizárólagos joghatóságot gyakorolt a fegyvergyári munkások felett. A *magister officiorum*nak és a *praefectus praetorio*nak együttműködési kötelezettsége volt a fegyverszállítás kapcsán. A szállítás akadályoztatása esetén a *magister officiorum*nak jogában állt pénzbírságot kiszabni az ideiglenes számviteli ügyintézőkre (*numerarius*), a tartományi helytartókra és segédjeikre (*apparitores*). A *magister officiorum* jogszolgáltatási hatáskörét így sikeresen kiterjeszthette a területi igazgatás tisztségviselőire és hivatalnokaira, akik főszabály szerint közvetlen feletteseiknek, illetőleg a *praefectus praetorio*nak tartoztak jogi felelősséggel.

Irodalomjegyzék

- Alexander Demandt: *Die Spätantike. Römische Geschichte von Diocletian bis Justinian 284-565*. München, C. H. Beck, 2007.

- Andrea Giardina: *Aspetti della burocrazia nel Basso Impero*. Roma, Edizioni dell'ateneo & bizzarri, 1977.
- Arnold Hugh Martin Jones: *The later Roman Empire 284-602. A social economic and administrative survey*. Volume I., Norman, University of Oklahoma Press, 1964.
- Arnold Hugh Martin Jones: *The Phosopography of the Later Roman Empire*. Volume I., Cambridge, Cambridge University Press, 1971.
- Arthur Edward Romilly Boak: *The Master of the Offices in the later Roman and Byzantine Empires*. In: Arthur Edward Romilly Boak – James Eugene Dunlap: *Two studies in later Roman and Byzantine Administration*. New York, The Macmillan Company, 1924, 1-160. o.
- Arthur Edward Romilly Boak: *The roman Magistri in the Civil and Military Service of the Empire*. Harvard Studies in Classical Philology. Cambridge, Harvard University Press, 1915/No. 26., 73-164. o. <https://doi.org/10.2307/310606>
- Benedek Ferenc – Pókecz Kovács Attila: *Római magánjog*. Budapest, Ludovika Egyetemi Kiadó, 2024.
- Christopher Kelly: *Bureaucracy and Government*. In: Noel Emmanuel Lenski (ed.): *The Cambridge Companion to the Age of Constantine*. Cambridge, Cambridge University Press, 2005, 183-204. o. (<https://doi.org/10.1017/CCOL0521818389>)
- Christopher Kelly: *Ruling the later Roman Empire*. Cambridge, Harvard University Press, 2004.
- Clyde Pharr – Theresa Sherrer Davidson – Mary Brown Pharr: *The Theodosian Code and Novels and the Sirmondian Constitutions*. Princeton, Princeton University Press, 1952.
- Ernst Stein: *Geschichte des spätrömischen Reiches. Vom römischen zum byzantinischen Staate (284-476 n. Chr.)*. Band 1, Wien, L. W. Seidel & Sohn, 1928.
- Ernst Stein: *Untersuchungen zum Staatsrecht des Bas-Empire. Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Romanistische Abteilung*. Böhlau Verlag GmbH & Co.KG, 1920, 41:1, 195-251. o. <https://doi.org/10.7767/zrgra.1920.41.1.195>
- Ernst Stein: *Untersuchungen zur spätrömischen Verwaltungsgeschichte*. Reinisches Museum für Philologie. Bd. 74, H. 4., Sauerländers Verlag, 1925, 347-394. o. (<https://www.jstor.org/stable/41245276> - Letöltés ideje: 2024.06.02.)
- Földi András – Hamza Gábor: *A római jog története és intézményei*. Budapest, Novissima Kiadó, 2023.
- Frank E. Wozniak: *East Rome, Ravenna and Western Illyricum: 454-536 A.D.* Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte. 30 (3), 1981, 351–382. o.
- Fred H. Blume – Bruce W. Frier: *The Codex Of Justinian. A New Annotated Translation With Parallel Latin And Greek Text*. Cambridge, Cambridge University Press, 2016.
- Gianfranco Purpura: *I curiosi e la schola agentum in rebus*. Annali del Seminario Giuridico

- della Università di Palermo 1973/No. 34., 165-265. o.
(<https://sites.unipa.it/dipstdir/portale/ARTICOLI%20PURPURA/I%20curiosi%20e%20la%20schola%20agentum%20in%20rebus.pdf> - Letöltés ideje: 2024.02.13.)
- Hugh Elton: *The Roman Empire in Late Antiquity, A Political and Military History*. Cambridge, Cambridge University Press, 2018.
(<https://doi.org/10.1017/9781139030236>)
 - Hugh Elton: *Warfare in Roman Europe AD 350–425*. Oxford, Clarendon Press, 1996. <https://doi.org/10.1093/oso/9780198150077.001.0001>
 - Jakab Éva – Pókecz Kovács Attila: *Egyetemes Államtörténet I*. Budapest, Dialóg Campus Kiadó, 2019.
 - Jens-Uwe Krause: *Die Spätantike (284 bis 565 n. Chr.)*. In: Hans-Joachim Gehrke – Helmuth Schneider: *Geschichte der Antike. Ein Studienbuch*. Berlin, J. B. Metzler, 2018, 429–499. o. (<https://doi.org/10.1007/978-3-476-04761-8>)
 - John Bagnell Bury: *History of the later Roman Empire. From the death of Theodosius II. to the death of Justinian*. Volume I., New York, Dover Publications Inc., 1958.
 - Kelemen Miklós: *A Birodalom kormányzása. A Késő-római Birodalom közszolgálat – jogi források alapján*. Budapest, ELTE Állam- és Jogtudományi Kar, 2007.
 - Kelemen Miklós: *Az igazgatás szolgálata. Hivatalviselésben korlátozott tisztviselők a Római Birodalomban*. Budapest, Menedzser Praxis, 2022.
 - Manfred Clauss: *Der magister officiorum in der Spätantike (4.–6. Jahrhundert). Das Amt und sein Einfluß auf die kaiserliche Politik*. München, C. H. Beck, 1980.
 - Molnár Imre – Jakab Éva: *Római jog*. Szeged, Leges Bt., Diligens Bt., 2015.
 - Otto Hirschfeld: *Die agentes in rebus*. Sitzungsberichte der Königlich-Preußischen Akademie der Wissenschaften zu Berlin, Berlin, Reichsdruckerei, 1893, 421-441. o.
 - Paolo Garbarino: *La 'praescriptio fori' nei secoli V e VI: aspetti procedurali*. Milano, 2000, 1-41. o.
 - Peter Herz: *Die römische Kaiserzeit (30 v. Chr. – 284 n. Chr.)*. In: Hans-Joachim Gehrke – Helmuth Schneider: *Geschichte der Antike. Ein Studienbuch*. Berlin, J. B. Metzler Verlag, 2019, 353-428. o. https://doi.org/10.1007/978-3-476-04761-8_6
 - Pókecz Kovács Attila: *A magister officiorum*. Scriptura, 2016/I. szám, 138-156. o.
(https://onszak.pte.hu/userfiles/cikk/114/scriptura16i_pokecz.pdf - Letöltés ideje: 2023.03.20.)
 - Pókecz Kovács Attila: *A praepositus sacri cubiculi tisztsége a dominátus korában (4-5 sz.)*. In: Boóc Ádám – Pókecz Kovács Attila (szerk.): *Studia in honorem 65 Éva Jakab*. Budapest, Patrocinium Kiadó, 2023, 243-249. o.
(https://ajk.kre.hu/images/doc2024/pr/06/de_iuris_peritorum_meritis_jakav_eva_19.pdf - Letöltés ideje: 2024. 08.30.)
 - Pókecz Kovács Attila: *A principátus közjoga*. Budapest-Pécs, Dialóg Campus Kiadó, 2016.

-
- Pókecz Kovács Attila: *Constantinus kormányzati és igazgatási reformjai (306-337)*. In: Tóth J. Zoltán – Einvág Benjámin Máté (szerk.): *60 Studia in honorem Szilvia Köbel*. Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem, Állam- és jogtudományi Kar, 2025, 141-152. o.
 - Pókecz Kovács Attila: *Pénzügyi igazgatás a dominátus korában*. JURA 22:1, 2016, 108-119. o. (<https://szakikkadatbazis.hu/doc/1399566> - Letöltés ideje: 2024.08.30.)
 - Roland Delmaire: *Les institutions du Bas-Empire romain de Constantin à Justinien. I. Les institutions civiles palatines*. Paris, CERF, 1995.
 - Sabine Lefebvre: *L'Administration de L'Empire romain d'Auguste à Dioclétien*. Paris, Armand Colin, 2011.
 - Sáy Pál: *Előadások a római büntetőjog köréből*. Miskolc, Miskolci Egyetemi Kiadó, 2011.
 - Sáy Pál: *Titkos ügynökök a császárkori Rómában*. Debreceni Szemle 10:4, 2002, 528-536. o.
 - Stephen Mitchell: *A History of the Later Roman Empire AD 284-641*. Wiley Blackwell, 2014.
 - Theodor Mommsen: *Das Römische Militärwesen seit Diocletian*. Hermes Bd. 24., H. 2., Franz Steiner Verlag, 1889, 195-279. o.
 - William G. Sinnigen: *Three Administrative Changes ascribed to Constantius II*. The American Journal of Philology. 83:4, 1962, 369-382. o. (<https://www.jstor.org/stable/292919> - Letöltés ideje: 2024.02.28.) <https://doi.org/10.2307/292919>
 - William G. Sinnigen: *Two branches of the Late Roman Secret Service*. The American Journal of Philology 80:3, The Johns Hopkins University Press, 1959, 238-254. o. (<https://doi.org/10.2307/291793>)
 - Wilhelm Blum: *Curiosi und regendarii. Untersuchungen zur geheimen Staatspolizei der Spätantike*. München, Ludwig-Maximilians-Universität, 1969.
 - Wolfgang Schuller: *Grenzen des spätrömischen Staates: Staatspolizei und Korruption*. Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik, Band 6, 1975, 1-21. o. (<https://www.jstor.org/stable/43641261> – Letöltés ideje: 2024.05.01.)
-
-